तैग
क्र.नं.८८

संस्कृत कोष

मातृका निघंट

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(1)

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीगुरुभ्योनमः नृसिंहं श्रीगणेशानं भारतीमीश्वरं गुरुं ॥ नत्वाव क्ष्येमा
तृकायानिघंटं बालबुद्धये ॥ १ ध्रुवस्तारस्त्रिवृद्ब्रह्म वेदादिस्तारको व्ययः ॥ प्रण
वश्च त्रिमात्रोपि ॐकारो ज्योतिरादिमः ॥ २ ॥ श्रीकंठः केशवाकस्थो निवृत्ति कंठस्थ
श्च स्वरादिमः ॥ अकारो मातृकाद्यश्च वासुदेवस्य कीर्तितः ॥ ३ ॥ नारायणस्तथा
नंतो मुखवृत्तं गुरुस्तथा ॥ विष्णुः शय्यातथा शेषा सर्वे आकार एव च ॥ ४ मा
धवः सूक्ष्मसंवृत्तश्च विद्या दक्षिण लोचनं ॥ गंधर्वपांचजन्यश्च इकारश्चमरवा
र्त्रि ऊरः नंकः ॥ ५ ॥ गोविंदश्च त्रिमूर्तिश्च शांतिस्वाहा मलोचनः ॥ नृसिंहास्त्रतथा मायु
ईकारश्चस्फरेश्वरः ६ अमरेशस्तथा वक्रबिकान्वगदांकुशः ॥ दक्षकर्ण ऐंध्रि
श्च विजय उकारो मनस्तथाधिपः ७ अयशंगु दीपिका वामश्रवणं मधुसूदनः ॥
इंद्र चापः षण्मुखश्च ऊकारो दक्षिणा भिदः ॥ ८ रेचिका दक्षनासा च भार भूति
स्त्रिविक्रमः ॥ देवमातारि पुघ्नश्च ऋकारस्तपनः स्मृतः ९ ॥ आति थी शो वामनश्च

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the ... Pratishthan, Mumbai

(2)

मे शोऽंचिकावा मनासिका॥ दैत्यमाताच्वेदेवत्तः ऋंकारस्त्रिपुरांतकः १० श्रीध
३ रश्चवरस्याप्युदं ष्टांउस्त्रिवेदकः॥ एकांध्रिर्वज्रदंडश्च व्योमार्धेंदुस्वरः स्मृतः
हृषीकेशो हरः सूक्ष्मावामगंडः कुबेरकः॥ अर्धचंद्रो नीलवरण ल्लृकारश्चत्रि
कुटकः १२ झंटीशः प॰ स्मनाभश्च शक्तिस्तस्मामृता भगः॥ ऊर्ध्वोष्ठः का
मरूपश्च एकारश्चात्रिकोणकः १३ ज्ञानामृतो भौतिकश्चाधरो दामोदरस्त
था॥ वागीशो वर्मभद्रः ऐकारस्त्रिपुरस्तथा १४ सद्योजातो वासुदेवश्च ऊर्ध्व
जातस्त्रिमात्रकः॥ तुष्व्यापीमनाभश्च ओकारो नंगसंज्ञकः १५ संकर्ष
णो तुमहेशो पुरारिर्व्यापिनी तथा॥ अधोदंउ गतो मायीन्द्र सिंहांगस्त
थास्वरः १६ अक्रूरो व्योमरूपश्च प्रद्युम्नः चंद्रसंज्ञकः॥ अनुस्वारस्त ३
थाबिंदु अंकारस्त्रिशिरोगतः १७ अनंतश्च महासेनो निरो घोरसनार्ण

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(2A)

वः॥ कन्यास्तनाविभोखर्गो विसर्गश्चातिमस्वरः॥ १८ क्रोधीशो धात्वसंज्ञश्च चक्रीमुष्टीकरादि गदी
मः॥ वर्गादिमोयादवेशः ककारः कामगः स्मृतः १९ कंधरेष्टश्रीश्चचंडेशः खेटोदक्षिणकूर्परः
कैटभारिश्चमातंगः संहारः कीर्णयः स्मृतः २० स्मातिपश्चांतकः शार्ङ्गिणेशो मणिबंधगः॥
गोमुखोगजकुंभश्च गकारः सिंहसंज्ञकः॥ २१ खड्गी शिवोत्तमोमेधा दक्षिणांगुलिमूलकः॥ घ
नोघनोस्वरश्चैव घकारोगादिमः स्मृतः २२ शंखकोरुद्रकांतिश्च दक्षांगुल्यग्रसंस्थितः॥ क्लीबच
क्रश्च भद्रेशोङकारः श्वानुनासिकः॥ २३ हलीकूर्मे श्वरालक्ष्मी वामबालादिग स्तथा॥ चित्रवाची
चंचलश्च चकारः संस्मृतोबुधैः २४ एकनेत्रश्चमुसलीवामकूर्परगोद्युतिः॥ त्रिबिंदुकस्तथाज्वा
लोछकारश्लेष्मकाभिधः २५ स्थिरोजयंतोविजयः शूली चतुराननः॥ मणिबंधगतोवामेजका
रोजनकोत्तमः २६ स्थितिःपाशीतथाज्ञेया वामांगुलिमूलस्थितिः॥ स्वस्तिकः खडसंज्ञश्चझ
कारोजादिसंज्ञकः २७ वामांगुल्यग्रगं सिद्धिरंकुशः सर्वसंज्ञकः॥ ज्ञप्तिगोघ्नानुनासश्चञ्का
रश्चानिरंजनः॥ २८ जरामुकुंदःसोमेशोदक्षपादादिवास्तुकः॥ गजांकुशश्चबालेंदुस्मृतोभीष्टकार
न कः २९ लांगुलीशोनंदजश्च पौलिनीचकमंडलुः दक्षजानुगतछायाठकारस्थाविरस्मृतः॥ ३० डादिक्षं
दक्ष निर्वारिकाच्चजाम्रेगोगुल्फगः॥ व्याघ्रपादश्चाशस्रंघ्रिडकारोमामजोमनुः ३१ ऐश्वरीशो भनेश्चैवशूधर्श

रधनारीशोनरसंख्यानराढभिः

छगलगंडोभृधरश्च भयाद्दृष्टगतस्तथा २८ धर्मेशो धरणीशश्च धकारोद्धांघ्रिमोमतः ३७

(3) खांतरा क्षांतिः ॥ द क्षपादांगुली मूलोद क्रोढा कारसंज्ञिकः ३३ उमाकांतानरकजिष्णुर्दक्षपदाग्रकः ॥
निर्वाणस्त्रिगुणाकारः स्थिरे रेखोयमीरितः ॥ ३३ वामेरूमूलेनिलय आषाढीकमुकाहरिः ॥ तीव्र
२ श्चतरलोतालस्तकारः परिकीर्तितः ॥ ३४ दंडीशोवरदः रूप्योवामजानुगतस्थितिः ॥ शोरीस्वापीतविशा
लाक्षः थकारः कीर्तितोबुधैः ३५ ॥ सत्योत्रीशोल्हादिनीन्दवामगुल्फगतस्तथा ॥ शूरः कुबेरोदातान्व
दकारोधान्वदिमः स्मृतः ॥ ३६ मीनेशः सात्वतः प्रीतिर्वामपादांगुलीगतैः ॥ नंदोनदीनोनादीन्चनका रौं
रश्चानुनासिकः ॥ ३८ तीक्ष्णं चलोहितः श्वेरोदक्षपार्श्वश्चपार्थिवः ॥ पद्मे शोनांतिमः फांदिः पकारोपि
प्रकीर्तितः ३९ जनार्दनः शिखीरौद्रीवामपार्श्वस्तालयः ॥ फङ्कारः प्रोच्यते सद्भिः फकारः पुंः
तिमः सदा ४० छगलंडोमातरश्च भयाद्ध्वगतस्तथा ॥ स्फरसोवज्रमुष्टिश्च भैकारोभादिमो
पिच ४१ विश्वमूर्तिर्द्दिदंडीशो निद्रानाभिगतोपिच ॥ भ्रुकुटीन्वभरद्वाजो भकारश्च भयाव
हः ४२ वैकुंठश्च महाकालस्तद्रीजठरसंज्ञकः ॥ चंद्रेशो मंडलोमानीशिषंस्कंधोमकारकः ४३
षो स्फूधावालीन्दवायुश्च हृद्गतः पुरुषोत्तमः ॥ यमुनोयामुनश्चापि यकारोमांतिमः स्मृतः ४४ क्रो
धिनीचभुजंगेशो जालीरुधिरपावकौ ॥ रोचिष्मान्दक्षिणांसश्च रुधिरोरेफ ईरितः ॥ ४५
क्रियाकुकुद्भतोमांसः पिनाकीश्च बलानुजः ॥ लंपटः शक्रसंज्ञश्च बाहोवायोलकारकः ४६ २
वल्लोवामांसानिलयोमेदोवारिदवारुणो ॥ उल्कारीजलसंज्ञश्च खड्गीशोपिवकारकः ४७

औंगुह्यश्च बदरीशो वामपादांगुलाग्रकः
दीर्घतः ४९

(3A)

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ मातृकार्णनिघंटप्रारंभः ॥ प्रणम्य परमानंदं श्रीगुरुं पुरुषोत्तमं
मातृकार्णानि घंटोयं क्रियते बालबुद्धये ॥ १ ॥ प्रणवस्तारकोव्यक्तो वेदादिश्च शिवोव्ययः ॥
आदिमध्यांतसंध्योंकारो मूलज्योतिः शिवादिकः ॥ सावित्री ह्रस्वत्रिरात्रश्च वातकस्ठी भते
श्वरः ॥ विघ्नेश्वरो निवृत्तिश्च श्रीकंठः केशवो लघुः ॥ ३ ॥ मुखवृत्तं गुरुः शेषो दीर्घानंतो मरुत्तथा ॥
नारायणो विघ्नराजो आकारस्तु द्वितीयकः ॥ ४ ॥ माधवः सूक्ष्मा विद्याग्निर्विनायको दक्ष
लोचनः ॥ गंधर्वः पांचजन्यश्च इकारश्च भरखांकुरः ॥ ५ ॥ ह्रस्वसिंहास्यं शांतिर्मायेगा विंदश्च
सुरेश्वरः ॥ त्रिमूर्ति वामनश्चनेत्रवह्निरीकारकः स्मृतः ॥ ६ ॥ विजयो मन्मथो विष्णुः पिंगलः खरवों
धिकाः ॥ गजांकुशो दक्षकर्णो वनताश्विरमरेश्वरः ॥ ७ ॥ षण्मुखेक्ष्मा विघ्नकर्ता अधीशो मधुसूद
नः ॥ दीपिका भकर्णो दुर्वा पंचमः स्वरः स्मृतः ॥ ८ ॥ विघ्नराट् क्ष्मा नाद रिपुघ्नो रोचिका जलं ॥ मा
रभूतिर्दीर्घमुखी दक्षचासस्थिर विक्रमः ॥ ९ ॥ मोचिका गोमुखो वामनासो देवता मनो ॥ देसमा
नातिथीशश्च वारि निर्गुणनायकः ॥ १० ॥ परोष्टश्चतुर्दीर्घोजिह्वा श्रीधरो दक्षगंडकः ॥ त्रिवेदकश्च
वामाधो विभुरेकांग्रि कोलकः ॥ ११ ॥ लक्ष्मणश्चर्चाह्वी केशो खत्रिकूटो द्विदलकः ॥ कुंडोदरी हरेशाश्च
मीलाघ्रिश्च कुबेर इकू ॥ १२ ॥ लक्ष्मामृता पद्मनाभो झिंटीशो गजवक्रकः ॥ चरः शक्तिः कामरूप
स्त्रिकोणा धर्मो धरोभगं ॥ १३ ॥ शांतामृताव मसंचीदामोदरनिरंजनो ॥ वागधरो भौतिशो वा
गीश्वरश्च त्रिपुरश्च ए ॥ १४ ॥ आप्यायनी वासुदेवश्च ध्वंदंत स्त्रिमात्रकः ॥ सद्यः कपर्दी भुवनं
ऊरो ऐं ओं स्वरः स्मृतः ॥ १५ ॥ अनुस्वारो दीर्घवक्त्रो । मायी संकर्षणा ख्यस्व ॥ मुरारि व्यापिनी चाधोदं
ग्रहो

ञ् तव्यामैहरेक्षुः ॥१६॥ अनुस्वारो व्योमरूपो प्रद्युम्नः शंकुकर्णकः ॥ अंकुरस्तिथिसंज्ञश्च बिंदुश्चंद्रो
(५) अनुस्वरः ॥१७॥ सर्गो विसर्गो बिल्वेशो महासेना निरुद्धकौ ॥ पूर्णामृतनात थानंता अः स्वरस्तु वृषध्वजः ॥१८
क्रूभस्त्विः खादिमश्चक्रो धीशश्च स्वरांतगः ॥ दक्षदोर्मूलगः श्रीकामस्त्वागणनायकः ॥१९॥ खेटा
गणेशश्चंडीशी दक्षकूर्परगो गदी ॥ खरः भारिश्च मातंगो रुधिः कांतिश्च कार्यकः ॥२०॥ सिंहः पंचांत
र्णकः कः शार्ङ्गी गोमुखी शर्पकः ॥ गजकुंभः स्मृतिः खांतो गकारो मणिबंधकः ॥२१॥ मेधारुद्री त्रिनेत्रश्च द
गां क्षिणांगुलिमूलगः ॥ शिवोत्तमाघनो [illegible] ताधनकायश्च घार्णकः ॥२२॥ कोतिर्लिंबोदरः शंखी दक्षा
व गुल्यग्रगस्तथा ॥ एकरुद्रश्च भद्रेशो [illegible] कामुनासिकः ॥२३॥ हली कूर्मेश्वरो लक्ष्मीर्महानादश्च चंच
त लः ॥ चित्रचारी मरारव्यो वामदोर्मूलगश्च चः ॥२४॥ चतुर्मूर्ति स्त्रिबिंदुश्च मुसली वामकूर्परः ॥ छोभौ
तकोच्युतिश्चैकनेत्रो चांतः छश्च कार्णकः ॥२५॥ [illegible] शिवसिंहो [illegible] शूली जयंतश्चतुराननः ॥ जनेकोजयजो
वाममणिबंधगः ॥ जो जकः ॥२६॥ आमोदश्च तिथिः पाशी अजेशो ज्वालखंडकौ ॥ वामांगुलीगतो ज्ञा
ताझकारो झार्णसंज्ञकः ॥२७॥ झमिनिरंजनः सिधि [illegible] सर्वेश्वरोंकुशी ॥ दुर्मुखश्चानुनासश्च वामां
ल्य गुल्यग्रगश्च ञः ॥२८॥ जरामुकुंदः सोमेशो ऋमुखश्च गजांकुशः ॥ अमृता धस्तु बालेंदुर्दक्ष [illegible] दोर्मूलगष्टकः ॥
२९॥ पालिनी नंदजः स्थायी लांगलीशः कमंडलु ॥ प्रमोदश्च विरो वामजानुगश्चंद्रमंडलः ॥३०॥ एक
पादो व्याघ्रपादः शक्रमांघ्रि [illegible] डामरेश्वरः ॥ क्षीतीनदी दारुकेशो भीमजो दक्षगुल्फगः ॥३१॥ ऐश्व
रीचार्धनारीशो नरः शंखांतकांतिगुरुः ॥ ढकारो [illegible] हिजिव्हश्च दक्षांघ्र्यंगुलिमूलगः ॥३२॥

उमाकांतो नरकजिद्वृत्तिः शूरः स्थिरेखकः ॥ निर्वाणास्त्रिगुणो दक्षोपदाग्रश्च थकारकः ॥ ३३ ॥
वामोरुमूलगो वीरो आषाढी कामिका हरिः ॥ तीव्रश्च नरको नीलो वांतस्थादिस्तकारकः ॥ ३४ ॥
वामजानुगतः सौरिर्विशालाक्षश्च षण्मुखः ॥ कृष्णाश्च वरदा दंडी स्याद्विरस्थार्णको मतः ॥ ३५ ॥ दांता
च धाद्दिमः सत्यः कुबेरो ह्लादिनी तथा ॥ अत्रीशो वरदः स्फुटी वामगुल्फो दकारकः ॥ ३६ ॥ धरणीश
श्च धर्मेशप्रीतिर्मेनेशसाश्वतो ॥ वामपादांगुलिस्थो वामदेवश्च शांतिमः ॥ ३७ ॥ वामपादाग्रगः शौ
रीमेशेशो नंदिनाटको ॥ वक्रतुंडश्च दीर्घश्च नकारो नटनायकः ॥ ३८ ॥ तीक्ष्णद्विरंडःपक्षेशानांतकः
(५A) शूरलोहितो ॥ दक्षपार्श्वगतापकादिः प्रचंडश्च पकारकः ॥ ३९ ॥ वामपार्श्वगतो रौद्रीशिखीशश्च
जनार्दनः ॥ सेनानीर्यातिमाबादिफट्गरुडश्च फकारकः ॥ ४० ॥ वज्रमुष्टिभया बालीदक्षधरः शिव
शगः ॥ ग्रामस्वछगलंडेशो सुरसश्च बकारकः ॥ ४१ ॥ बिरजो ॥ भिक्षुरतीर्निद्रामन्तो भयावहः ॥ मकु
टीशो भरद्वाजो नाभिगश्च भकारकः ॥ ४२ ॥ विमलो मंडलो मारी महाकालो विषं रविः ॥ मंत्रेशो जाठर
स्तंद्री वैकुंठश्च मकारकः ॥ ४३ ॥ त्वग्गतो हृत्पुता मांसं नवाराह पुरुषो नमः ॥ क्षुधा भगेंद्रो यमुनो वालीशो
यमुनो मरुत ॥ ४४ ॥ रक्षांसगो भुजंगेशो रोचिष्मान्शुचिरः शिखी ॥ बलीर क्तंक्रोधनी वज्रटायां जौर तो
कारकः ॥ ४५ ॥ मुंडीककुद्मतो मांसं पिनाकीशो बलानुजः ॥ क्रियेंद्रो लंपटा भ्रमि लाघवीयो ल
कारकः ॥ ४६ ॥ बालो वामांसखड्गीशो उत्कारी वरुणो जलं ॥ लौतश्च वारिदो मेघः स्कंधाधिनुर्वकारकः
४७ ॥ वृषघ्नः शंखकर्णी च मस्करूपा बकेश्वरः ॥ अस्थ्यात्मा च वेरण्यश्च यां ताहृद्दक्षहस्तगः ॥ ४८ ॥

२

श्च

वृषकेतुर्वृषः पीताश्चैतेशः षडाननः॥ हृद्वामबाहुर्गो जा श्चषष्णकारःपकारकः॥४९॥

भक्तप्रियोभृगुःशुक्रंहंसः समयसामगैः॥ हृद्दोर्दक्षिणपादस्थो त्रेताशक्तिर्निशाकरः॥५०॥

मेघनादो नभः प्राणो हृद्दोर्वामपदस्थितः॥ हयग्रीवारुणोसांतोवराहनकुलीशिवः

॥५१॥ उपांत्योगणपालश्च शिवेशोविमलोलघुः॥ हृदाद्याभिगतोजीवोअसिना

चक्रकारकः॥५२॥ हृदयात्सुरवगोव्यापीसंवर्तश्चनृसिंहकः॥ अनंत्यांतोगणेशश्चमे

रुर्वज्रतनुक्षकः॥५३॥ अकारादिक्षकारांतावर्णसंज्ञागुरूक्तितः॥ग्रंथितासुरवबो

धेनमंत्रोद्धारायमंत्रिणां॥५४॥ वर्णोद्भवामूर्तिभेदानामभेदास्तथैवच॥ रुद्रयामळ

तंत्रोक्ताममयोक्ताहसवर्णानुज्ञया॥५५॥ अथकादिमतेप्रोक्ता संज्ञाभूतपतेःक्रमात्॥वा

तोमरुत्स्वरःप्राणोवायुर्नादोरपोजवी॥५६॥ वायुस्पर्शोवातजानांसंज्ञाप्रोक्ता

मनीषिभिः॥ अग्निर्वन्हिः शुचिस्तेजः प्रभादावः शिखीद्युतिः॥ ५७॥ वाहोयासश्च

संज्ञोक्ता वन्हवर्णानां क्रमादियं॥ धराक्ष्माभूस्थिरा ज्याकु र्गोत्रा भूमिरिला दसा॥ ५८

दशानां संज्ञा यो मा या भूमिवर्णानां संज्ञाप्रोक्ता विपश्चिते॥ जलवारि वनं वारं

कं याथस्तोयं रसोंबुदहनं॥ ५९॥ दशानां जलवर्णानां संज्ञोक्ता पूर्वसूरिभिः॥ वि

ञा भुः खं खं द्युः स्तथांभ्यं व्योमशून्यं नभो वियत॥ ६०॥ हंसश्चाकाश वर्णानां सं

ज्ञामाया विसर्गेण॥ एषा स्वतंत्रातंत्रोक्ता वर्णसंज्ञा समीरिता॥ ६१॥ पुरुषो

त्तमपादाब्जसमाश्रितषडंघ्रिणा॥ सहजानंदनाथेन निघंटोयं विनि

र्मितः॥ ६२॥ इति पुरुषोत्तमानंदनाथांतेवासी सहजानंदनाथेन विर

२ चितोवर्णनिघंटुः समासः ॥·न्रसिहस्येदं

(6)

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

३

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com